

DİYARBAKIR İLİNDE FARKLI KÖY TOPLUMLARININ ETNOGRAFİK İNCELENMESİ

Dr. Ahmet GENÇLER*

ÖZET

Bu makalede, Diyarbakır ili kırsal alanlarında yaşayan altı farklı etnik gurubun sosyal ve kültürel yapısı karşılaştırma yöntemine göre incelenmektedir.

Dil, dinsel inanç ve toprak mülkiyeti temelerine göre birbirinden ayrılan etnik guruplar, ana çizgileriyle "Türkiye geleneksel köy kültürü" özelliklerini paylaşmaktadır (Yezidi gurubu hariç).

Din ögesi bütün guruplarda kültürel yapının merkezindedir; yapı din kurumuna göre şekillenmekte ve bunun etrafında bütünlüğmektedir.

Şafî ve Yezidi guruplarında kültürel bütünlük (cultural integration) sağlam ve ileri derecededir. Buna bağlı olarak, kültür değişmesi ve modernleşme bakımından oldukça kapalı guruplardır.

Hanevi ve alevî mezheplerine bağlı diğer guruplarda kültürel bütünlük daha düşük düzeydedir. Bu nedenle, toplumsal değişim bakımından açık ve daha müsait toplumlardır.

Kırsal toplumların değişiminde ve modernleşmesinde "ağalık" kurumunun başlıca engellerden birisi olduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

In this paper, social and cultural structures of six ethnic groups in Diyarbakır rural area were studied by using field work and compositional methods.

* Diyarbakır Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Kütrsüsü, sosyal antropoloji bilim doktoru.

It was found that the ethnic groups selected on the basis of language, religious sets and land ownership share the main characters of "the turkish traditional rural culture" in many respects (Yezidis excluded).

Religion is the central core of the cultures of all groups studied. Social and cultural structures are formed and integrated in the direction of their religions and beliefs.

In Şafies and Yezidis, cultural integration has had a very high degree. So, in the respect of cultural change and modernization, they are rather isolated groups.

Others (Hanefies and Alevies) show low degree of cultural integration. So, they are easy and ready groups to change their traditional way of life.

"Ağas" (land lords, owners of one or more villages) are one of the remarkable barriers in social change of the rural population.

İncelenen grupların özellikleri ve grup sembollerı:

No	Din veya mezhep	Ana dil	Diğer	Ornek alınan köyler	Grup sembollerı
1	İslam-Hanefi	Zazaca	-	Yayılı-Sabırh	(Z)
2	İslam-Şafi	Kürde	-	Eziköy-Körüş	(K)
3	İslam-Şafi	Kürde Ağa köyü	Umut-Gürelşeyh	(KA)	
4	İslam-Alevi	Türkçe	-	Bakacak-Şükürba	(AL)
5	İslam-Hanefi	Türkçe Göğmen		Ambar	(G)
6	Yezidi	Kürde Ağa köyü		Yasincice	(Y)

DOĞAL ÇEVRE VE YERLEŞME

Yerleşme tarihçesi

Bölgедe yaşadığı bilinen ilk halk *Saburs-Hamî*'lerdir (M.O. 3500-1500). Daha sonra doğudan gelen *Ari* asılı *Mitanni*'ler bölgeye yayılmıştır. M.S. yedinci yüzyıla kadar *Seyyani* ve *Eroszi*'ler kırsal alanda hakim duruma gelmiştir. M.S. 639 da, Arap'ların bölgeyi fethetmesiyle bu grupların varlığı kırsal alanda zayıflamış, giderek kaybolmuş ve yerini *Arap kültüründen* ve *dili* almıştır.

Yerleşme ve kültür tarihi açısından günümüze kadar etkisini sürdürün önemlı bir olay, ana dili kürde olan *Mervanoglu* beyliğinin Silvan'da kurulması ve kürde konuşan kabilelerin kırsal alanlara iskan

edilmesidir (M.S. 984). Bunun sonucunda kırsal alanda hakim bulunan arapçanın yerini kürte dili almıştır. Dil ve kültür bakımından oluşan bu yeni durumun günümüze kadar intikal ettiğini görmekteyiz (1, 2, 3.).

Diğer bir olay, 10-15. yüzyıllarda bölgeye kuzeydoğudan gelen Türkmen akınlarıdır. Bu arada bazı Türkmen'ler bölgede yerleşip kalmışlardır.

Diyabakır bölgesinin yukarıda özetlenen yerleşme tarihine göre, "K ve KA" grupları Mervanoğulları'na kadar uzanmaktadır. Bölgenin kuzeyinde dağlık kesimde yaşayan "Z" ler, 200-300 yıl kadar önce kuzeyden gelerek buralara yerleşmişlerdir. "AL" gurubu 10-15. yüzyıllar arasında gelen Türkmen'lerdir. "G" ler 1930-35 yıllarında Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelerek devlet tarafından iskan edilmişlerdir. "Y" gurubu, elli altmış yıl önceleri Siirt ve Viranşehir civarından toplanarak getirilmiş, ırgat olarak oluşturulan küçük bir azınluktur.

Coğrafya, köy ve konut tipleri

Kuzey kesimi dağlık arazi: Diyarbakır ilinin dörtte biri kadardır. Seyrek mazı ağaçları arasında 2-3 dekarlık parçalar halinde tarlalara rastlanır. Yaz ayları sıcak ve kurak, kış ise kar yağışlıdır. Burada çoğunlukta olan "Z" köyleri dağıtık birkaç mahalleden oluşmaktadır. Konutlar taş malzeme ile yapılmaktır ve düz toprak damlidir.

Osa ve düzlik arazi: Bölgenin dörtte üçünü kapsar. Kış mevsimi yağmur yağışlıdır. Makinalı tahlil tarımına elverişli olan bu kesimde "K ve KA" gruplarına dahil köyler çoğunluktadır. "G, AL ve Y" köyleri bunların arasında küçük azınlıklardır. Köy tipleri topludur. Bir köy altı yerleşme biçimini olan "mezraa" lar büyük çiftlikler olarak dikkate alınabilir. Mezraalarda çoğunlukla "KA" gurubu yaşamaktadır. Düz toprak damlı olan konutlar kerpiçten yapılmıştır. "G" köylerinde meskenler ayrıcalık gösterir; bunlar çatılı kiremit örtülü ve bahçelidir.

Nüfus

Türkiye köyler nüfusunda, erkeklerin şehir merkezlerine iş göçü nedeniyle, erkek nüfus oranı kadınlarından daha düşüktür.

Diyarbakır köy-kır toplumlarında ise bunun tersi söz konusuştur; erkek nüfus kadınlardan fazladır*. Bu özellik, incelenen gruplar arasında, Diyarbakır kırsal nüfusunun çoğunu (% 80) oluşturan "Z, K ve KA" köyleri için geçerlidir. Bu gruplarda dış güç hızının düşük olması (% 10-15) toplumsal ve kültürel yapılarının bir sonucudur. Ağa köylerini temsil eden "KA" grubunda bu özelliğin daha çarpıcı olması bu yargıyı kuvvetlendirmektedir***. Aynı gruplarda toplumsal ve kültürel değişim hızının da düşük seviyede kalması dikkati çekmektedir.

Bölgelerde azılılığı teşkil eden "G ve AL" grubu köylerinde nüfus yapısı Türkiye köySEL nüfusunun özelliklerine benzemektedir; bu gruplarda erkeklerin sayısı kadınlardan azdır; dış göç hızı da oldukça yüksektir***.

"Y" grubunun Diyarbakır ili bölgesinde toplam nüfusu binin altındadır. Bu grubun dinsel inançları yüzünden dışa tamamen kapalıdır; dış göç hızı da sıfıra yakındır.

EKONOMİ

Toprağın niteliği ve topraktan yararlanma biçimini köy kır hayatının temelini oluşturmaktadır.

"Z" grubu dağlık ve tepelik arazide yerleşmiştir. Bu köylerde 3-5 dekar sulu arazisi olanlar pamuk, susam ve mısır gibi geliri yüksek ürünlerden geçinemektedir; topraktan yararlanamayan (% 53) hanelerin erkekleri kısa süreli tarım işçiliği için Adana civarına gitmektedir.

Düz ve ovalık kesimde yaşayan diğer gruplarda kuru tarım teknigiyle yapılan tahıl ekimi temel geçim kaynağıdır. Ancak, hanelerin % 73'ünün 50 dekardan az veya hiç toprağı yoktur. Arazinin

* Urfa, Mardin, Siirt, Muş, Ağrı, Bitlis, Van ve Hakkari illerinin köySEL nüfusunda da erkeklerin oranı kadınlarından yüksektir. Kürtçe dilinin hakim olduğu bu konuda illerde benzerlik manidarır (1970 genel nüfus sayımına göre).

** Güneydoğu Anadolu bölgesinde son derece hızla diğer bölgelere nazaran daha hızlıdır. Bu faktörün de köyden şehre göçü olmuş yende etkilediği düşünülmeliidir.

*** Türkiye'de köySEL nüfusun dış göç hızı % 0.53 civarındadır. (Türkiye Nüfus Araştırması, 1956, Ankara, 1970).

% 67 si hanelerin % 2 sinin elindedir. "K, KA ve Y" gruplarında topraksızlar yada az topraklılar yakın zamana kadar yarıçılık ve mazrabacılık yapmak suretile geçimlerini sağlayabiliyordu. Bugün durum değişmiştir. Toprağın modern usullerle (traktör ve biçerdöver) ekip-
lip biçilmesi insan emeğine ihtiyacı azaltmıştır*. Buna rağmen, köy sahipleri hanelerin eski yerlerinde barınmasına göz yummaktadır. Bu-
nun birinci sebebi, bu hanelerin gidecek yeri yoktur. İkincisi, toprak sahibi siyasal ve diğer alanlardaki nüfuzunu sürdürmek eğilimindedir.
Haneler bir dam altında barınabilece olanağını köy sahibine tabi ol-
mak suretiyle devam ettirebilmektedirler. Bu köylerde mer'a yoktur.
Bu nedenle, hayvancılığın gelişebilme yolu tıkalıdır. Köy dışında mevsimlik çalışmağa alışık değildir. Bunu ağa (toprak sahibi) da hoş karşılamaz; girmek isteyenler ailesini de beraber götürmek ve köyünü tamamiyle terketmek zorundadır. Görülüyorki, özellikle ağa köyleri (KA ve Y) modern tahıl üretimine geçildikten sonra temel biyolojik ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düşmüştür. Bu durum huzursuzluk, kadere boyun eğmek ve ümitsizlik gibi psikolojik bir ortamın kaynağı olmaktadır.

"G ve AL" gruplarında topraksızlar ve az topraklı hanelerin üyeleri çeşitli alanlara yönlerek (Hayvancılık, ticaret ve mevsimlik tarım işçiliği) geçimlerini sağlamakta daha başarılıdır.

SOSYAL HAYAT

Aile ve akrabalık

Aile büyüklüğü ve aile tipleri: Bazı araştırmacılar aile gurubunu ince-
lerken sadece aile büyüklüğünü (ailede fert sayısı) üzerinde durmaktadır.
Ailede kalabalık nüfusun önemli bir faktör olduğu inkar edi-
lemez. Ancak, sosyo kültürel yapı ve toplumun tutum ve davranışları etkinlikle tahlil edilmek istenildiği zaman ailenin yapısı veya tipi daha önemlidir**.

* Bir traktörün içinden etiği urum işçi Nichol's'a göre 3-4, Helling'e göre 5-9 kişidir (C.O. Tütengi, 1965).

** Aile yapısı kavramı aile büyüklüğinden fazla bir şevidir: Ailede fert sayısı, ailede statüler (kompozisyon), bu statülerin kişilerin ilişkileri ile ilişkili bölmeleri aile yapısını oluşturmaktadır.

Türkiye'de geleneksel köy yaşamışında tarım tekniklerinde değişmeler sonucu hanelerin parçalandığı ve küçüldüğü bir gerçektir (4). 1970 genel nüfus sayımına göre, Türkiye köyel nüfusunda aile büyüklüğü ortalaması 5.97 kişidir. İncelenen guruplarda aynı ortalamanın 7.6 kişi olduğu dikkate alınırsa, bölgemiz köylerinde tarım tekniklerinde gelişmelere rağmen aile parçalanmasının düşük seviyede kaldığı neticesi çıkarılabilir.

"AL" gurubu hariç, incelenen bütün guruplarda "ferdi, basit, dar" aile tipinin yaygınlığı dikkati çekmektedir. Bunlar arasında "G" gurubu, Rumeli'den gelen, şehir ve kasaba yaşam tarzını benimsemiş, yakın zamanlarda bölge köylerine iskan edilmiş topluluklardır. Bu bakımından ferdi ailenin yaygınlığı bunlarda yadırganmamalıdır. Diğer yerli "Z, K, KA ve Y" guruplarında ferdi ailenin yaygınlığı daha çok bunların kültürel özellikleri olarak düşünülmelidir*.

"AL" gurubunda ters bir durumla karşılaşmaktadır. Bu gurupta geniş veya birleşik aile tipi yaygındır. Bunun birinci sebebi, büyük iş çevirmek, fazla kazanç sağlamak amacıyla 2-3 kardeşin emek, maddi olanaklar ve giderlerini birleştirmesi ve birarada yaşamalarıdır. İkincisi, yurt dışına giden bazı erkeklerin ailesini köydeki bir erkek akrabasının (Baba veya erkek kardeş) hanesinde bırakmasıdır. Dişa açık ve değişme hızı ileri derecede olan bu gurupta geniş aile tipine doğru yönelimi, değişen ekonomik şartlar karşısında "AL" gurubuna özgü yeni bir uyum şekli olarak kabul etmek gerektir.

İncelenen köylerde aile tipleri

	Z	K	KA	G	AL	Y	top %
Geniş aile tipi %	35.0	28.0	34.5	33.3	61.7	22.2	35.8

Ailedede otorite ve aile içi ilişkiler: Türkiye geleneksel köy topluluklarında ailenin temel özelliklerinden biri babanın aile reisi olması, baskı ve otoriteyi (Kuvvet, yetki) elinde bulundurmasıdır. Ailedede son sözü o söyler. Ekonomik faaliyetler, evlenme ve politik ilişkiler gibi alanlarda karar verme; aile fertlerinin görevlerini ve iş takisini düzenleme; kontrol etme; cezalandırma veya mükafatlandırma yetkisi babadadır (5, 6, 7).

* Aile kompozisyonu zaman boyutunu göre ele alındığında belirli zamanlarda geniş veya dar aile tipi özelliklerini göstermektedir.

"G" gurubu hariç tutulursa, incelenen guruplarda Türkiye geleneksel köy topluluklarında görülen otorite kahipleri mevcuttur. Kadınların mevkii erkeğin yanında siliktir. Bununla beraber, ev işleri, beslenme, çocuk bakımı, doğum ve benzeri alanlarda kadın karar vermek hakkına sahiptir.

"G" gurubunda kadının mevkii diğerlerine nazaran daha yükseltir. Bu gurupta kadınlar ekonomik ve sosyal alanlarda da erkeğinin kararlarını etkileyebilmektedir. Miras ve eş seçimi gibi konularda haklarını kabul ettirmışlardır. "G" lerdeki bu farklılık dışardan farklılaşmış bir gurup olarak gelmelerine bağlanabilir.

Eskesme: "G" gurubu dışında incelenen gurupların hepsinde akraba evliliği yaygındır. "Z" lerde dayı ve teyze kızı ile, "K ve KA" larda amca ve hala kızı ile evlenmelerle daha sık rastlanmaktadır. "AL ve Y" guruplarında her iki taraf (Ana ve baba tarafı) akraba evlilikleri tercih edilmektedir.

"G" lerde akraba evlilikleri iyi karşılanmamaktadır. Bu gurupta eş seçimi şehr tipine yaklaşmakta ve başlık alınmamaktadır.

Akraba gurubu ilişkileri: Türkiye geleneksel toplumlarında akrabalık ilişkileri aile gurubu dışında yegane ve en önemli ilişkilerdir. En geniş eylemler topluluğu akrabalığa ilişkin olanlardır (Erdentuğ, 1972).

İncelenen yerli guruplarda aile birliğinin varlığı, geleceği (Mali, canı ve hakları) büyük ölçüde "aşiretim" dedikleri akraba gurubunun gücüne ve etkisine bağlıdır. Ekonomik durumu iyi, yaşlı ve tecrübeli kimselet akraba gurubunda liderlik statü-rolünü oynar. Liderler gurup içi ve guruplar arası ilişkileri tanzim ve idare ederken gurup içindeki diğer haneler üzerinde kontrol ve otoriteye sahiptir. "AL" ların dışında kalan guruplarda, akraba gurubunu oluşturan haneler müşterek ekonomik faaliyetlerden kaçınılmaktadırlar. Akrabalardan baba tarafı esas tutulur ve sevılır. Babası ölen çocuklara amcaları veya en büyük erkek kardeşleri "babalık" statü-rolünü oynar. Akraba gurubu askere giden kişinin evine sahip çıkar; hastalık ve ölüm gibi olaylarda bütün olarak hareket eder.

"G" lerde, yerli guruplarda olduğu gibi, akraba gurubu örgütlenmesi gelişmemiştir. Göçmen ailelerinin bölgeye intibaksızlığının ve

bölgeyi terketme eğilimlerinin temelinde akraba gurubu ilişkilerinin zayıflığı da bulunmaktadır.

"Y" gurubunda aile ile köy birliği arasında, akraba gurubu gibi bir sosyal örgütlenmeden bahsedilemez. Akraba gurubunun görevini köy birliği karşılamaktadır.

Tabakalaşma ve politik organizasyon

Tabakalaşma terimi, bir gurubun diğer bir guruba göre yukarı yada aşağı seviyede görülmeye anlamında kullanılmaktadır.

"K ve KA" gurupları kendilerini diğerlerinden üstün görmektedir. Kendi kültürel değerlerini, kurumlarını ve adetlerini üstün tutmaları kültür değişmesi açısından önemlidir. "Z" gurubunda bu özelliğin bulunmaması ile, "Z" gurubunun daha açık, değişik şartlara kısa zamanda uyabilecek, değişmeyece müsait bir gurup olması arasında yakın ilişki bulunmaktadır.

"Z" lerde sosyal mertebeler (Social ranks) Zenginlik, soyluluk, meslek ve yaş faktörlerine göre sıralanmaktadır; din faktörü zayıf kalmaktadır. "K ve KA" larda mertebelerin sıralanışı farklıdır. Zenginlik bunlarda da birinci sıradadır. Ancak, bu gibi kimselerin aynı zamanda büyük arazi sahipliği (Ağahk), din adamlığı (Şeyhlik ve hocahık) ve benzeri statü-rolleri de vardır. Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden şeyhler (Seyyid) in otorite sahası daha genişdir; ve bunlara üstün derecede hümet ve itibar edilir. Bunlar din görevleri yanısıra, akraba gurupları arası ilişkilerde üzlaştırıcı "hakim" rolünü oynamakta ve toplumsal ahengi sağlamaktadırlar. İkinci sıradır "geniş akraba gurubu liderliği" pozisyonu önemlidir. Bu liderler aynı zamanda din öğesiyle (Hacılık) mevkilerini güçlendirmek eğilimindedirler.

Köy politik organizasyonu (Köy idaresi) bakımından "Z" ler ile "K ve KA" lar arasında bazı farklar vardır. "Z" lerde akraba gurupları arasında rekabet ve mücadele açık ve seçiktir. "K ve KA" larda ise bu durum yoktur. Bunun başlıca nedenleri, K ve KA guruplarında toplumsal ve kültürel yapının bütünlendirici ve toplayıcı özelliğidir*.

* "K ve KA" köylerinde şeyh ve din adamlarının vadilirliği rolu; topla yerleşme biçimini; dinî değerlerin etkinliğini vs.

"Muhtarlık" mevkii söz konusu olunca, sadece "KA" lar diğerlerinden farklılaşmaktadır. "Z ve K" köylerinde en güçlü akraba gurubunun bir üyesi muhtar seçilerek devlet-köy ilişkilerinde aracı rolü oynar. Aynı akraba gurubunun gerçek lideri çoğunlukla geri planda kalarak muhtarlığı denetimi altında tutmaktadır. "KA" köylerinde ise çoğunlukla köy sahibi (Ağa) yada tayin ettiği vekili muhtar olmaktadır. Bunların bütün köy halkı üzerinde güçlü otoriteleri vardır. Bu köylerde dikkati çeken husus şudur: Muhtarın (ağa veya vekilinin) etrafında menfaatlanan ve sadık bir gurup ile çoğunluğu teşkil eden diğer haneler (küskünler gurubu) arasında çatışma vardır. Ağanın gücünden ve köyden kovulmaktan çekinildiği için çatışma eylemsiz ve passiftir.

"AL ve G" guruplarında kişinin toplumdaki yeri zenginlik, meslek ve tahsille ölçülmektedir. Köy muhtarları köy çoğunluğunun desteğini kazanmış kişilerdir. Bu iki gurup politik organizasyon bakımından sadece bir noktada birbirinden ayrılmaktadır. "G" lerde köy toplumunun kişi üzerinde baskısı ve kontrolü yok denecek kadar azdır. "AL" gurubunda ise, kişi köy cemaatinin karar ve tutumuna bağımlıdır. Mahni cemaat dışı kimselere satamaz ve kolaylıkla köyünden kopamaz. Bu nedenle "AL" köylerinin nüfusu büyümekte ve köyde cemaat dışı üyelere rastlanılmamaktadır.

"Y" gurubu, bölgede yaşayan bütün guruplarca aşağı derecede görülmektedir. Hatta insan olarak kabul edilmemektedirler. "Y" lerinde kendilerini insan (ademoğlu) saymaması önemlidir*. Bu nedenle, izole ve ilkel bir hayat sürdürmektedirler. Diğer guruplarla her türlü sosyal münasabetten kaçınırlar. Şehir merkezlerine alış-veriş için bile çok seyrek giderler. Devlet kurumları ile ilişkileri azkari ölçüldedir. Birkaç yılda bir Irak dolaylarından gelen şeyhlerinin köyde tayin ettiği vekili toplumun lideridir. "Y" köyleri de "KA" lar gibi ağa köyleri olduklarıdan, muhtarlık müessesesi "KA" lara benzemektedir.

Din, dil ve eğitim

Din ve insanlar: "Z ve G" ler (İslam-Hanefî) dünya görüşü ve davranışlarında dinsel kural ve normlara saygıyla beraaber daha realist ve hoşgörüye sahiptir. "K ve KA" lar (İslam-Şafî) herşeyden

* Yezidi'lerin yaratılış hikayelerine göre ilk ataları "Adem" deejildir.

önce Kur'an ve hadislere (Arap örf ve adetlerine) mutlak suretle uyumak eğilimi ve mecburiyetini hissedeni topluluklardır. Şehyler ve din adamları toplumsal örgütlenmede etkin rol oynamaktadır.

"AL" gurubu (İslam-Alevi), bölgedeki Suni guruplar tarafından İslam olarak kabul edilmemektedir. Bu nedenle, diğer guruplarla sosyal münasebeti azdır (Şehir merkezi ile yoğun ilişkileri var). Eski den toplumsal hayatlarında önemli yeri olan dini liderlerinin (Dede) bugiin otorite ve fonksiyonu çok azalmıştır; sadece hürmet edilen kişiler olarak dikkati çekmektedirler.

"Y" ler diğer guruplar tarafından "dinsiz ve putperets" olarak nitelenir. İnançlarına göre, *Melek Tavus Kuşu* (Şeytan) önceleri en büyük melek iken, sonradan yüce varlık ile özdeleşmiştir. Bu kuş yüce varlığın dünyada görüntüsüdür. Hazreti Davut, Şeyh Şemsettin, Muaviye oğlu Yezid, Şeyh Adı gibi kişiler de Melek Tavus veya yüce varlığın dünyada başka başka biçimlerde görüntüsündürler.

Dil ve eğitim: "G ve AL" ların ana dili *türkçe*; "K, KA ve Y" lerin *kürtçe* (*kirmansız*); "Z" lerin *çaçapadır**. "G ve AL" ların dışında kalan guruplarda çocuklar türkçeyi ilk okulda öğrenmektedir. Bu nedenle, türkçe bilme ile okula gitme oranı arasında yakın ilişki vardır. Bu guruplarda 7 ve yukarı yaşlarda erkeklerin toplam % 86.5, kadınların % 33.8 i türkçe bilmektedir. Türkçe bilen kadın oranı "Z ve K" lerde "KA ve Y" lerden daha yüksektir. "KA ve Y" köylerinin müsterik özelliği ağa köyü olmalarıdır.

Okuma ve yazma bilenlerin "G, AL ve K" lerde oranı sırayla % 72.3; 63.8; 55.7 dir. "Z, KA ve Y" lerde aynı oran sırayla % 35.6; 34.4; 26.2 ye düşmektedir. Sadece ağıalık müessesesi ile birbirinden ayrılan "K ve KA" gurupları arasında, okur yazarlık oranlarında görülen önemli fark (% 55.7 - 34.4) ağıalık kurumunun genel eğitime olumsuz etkisini desteklemektedir.

Sağlık ve tedavi

Sağlık ve hastalık eğlencesi: İncelenen guruplarda halkın sağlık ve hastalık ile ilgili görüşleri ve kanaatlarından aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

* Bazı yazarlara göre Zazaca dili kürtecenin bir lehçesidir. Şerefname'ye göre ise, Küromuç dili zazl kürteğidir; zazl'ca aynı bir dilidir. Makalenin yazarı ikincisini desteklemektedir.

- 1) Hastalıklar için kullanılan terminoloji hastalık belirtilerine ve sebeplerine dayalıdır. Oksırük, mide ağrısı, göz ağrısı, çiçek dökmesi, üşütmeye, cin çarpması, nazar degmesi gibi.
- 2) "Hastalık" sözülarından ilk anlamları şey yüksek ateş, titreme ve üşümme, ağrı ve sancı, bitkinlik, kan kaybetme veya tüketim gibi şiddetli belirtileri olan, yatağa düşüren ve bireyin sosyal hayatı statü·rolünü oynamasına izin vermeyen durumlardır.
- 3) Hastalık ve şikayetlerin birinci ve esas nedeni "Allah"tır. Kişinin kaderi Allah tarafından belirlenmiştir. Soğuk, sıcak, nazar, cin, mikrop ve bensevi nedenler ikinci derecededir; ve Allah'ın iradesinin yetene gelmesinde bunlar vasıtalarıdır. Başka bir deyimle, hastalık ve şikayetler soyut biyolojik olay olarak kabul edilmemektedir. İnsanın sosyal faaliyetleri, aklı ve bedeni eylemleri bir bütün olarak görülmekte (KİJİ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ) ve hastalık durumları buna göre yorumlanmaktadır*.
- 4) İncelenen gruplarda sağlık hastalık anlayışı sistemi olarak dünya geleneksel topluluklarına benzemektedir. Bununla beraber, tali elemanlarda bazı farklılıklar söz edilebilir. Örneğin, kötü ruhlar veya ata ruhları inancının yerini barada cin ve peri inancı almaktadır.
- 5) İncelenen gruplarda sağlık ve hastalık anlayışı ana çizgileyi birbirine benzemektedir. Ancak, bazı noktalarda farklılaşma dikkati çekmektedir. "G ve AL" gruplarında tansiyon, kalp çarpıntısu, dizanteri, tifo, kolera v.b. modern hastalık terimlerine oldukça sık rastlanılmaktadır. Diğer yerli gruplarında bunlardan bazalarına rastlansa bile yanlış kullanılmaktadır. Bunu "G ve AL" köylerinin kültür değişmesi açısından daha açık olmasına bağlamak mümkündür.

* Medikal astrolojî altında çalısan toplum bilincinde geleceksi niplerlerde hastalık anlayışına şahit olabileceklerdir:

"Sağlık, insan ile çevre arasındaki ilişkilerin iyi ve düzenek olduğunu gösteren bir ömrürdür. Kreşler külhü'l-vâcîn belirtlediği kahyalar (Görecek ve gâzîcek) oyan davâtları bu deygesi sürdürmektedirler. Abla hâme, deyge bozulur; bârcı veya ahi oğlu oppalarla kâlib, depeçen, hawâşîk ve âlia gitî hemûrâ felaketlerde maruz kalabilir. Tedavi eylemleri de bozuk adımdan kijî-çevre ilişkilerini yeniden düzenek bir duruma sokmak amâsi yorduselkedir (R. 9, 10, 11, 12).

Tedavi ve konusma: İlk bakışta hastalık kavramının dışında bırakılan rahatsızlıkların tedavisi için hiç bir eylemde bulunulmadığı düşünülebilir. Bu gibi durumlarda da yerli ev ilaçları, dinsel ve büyüler uygulamalar, eczahane ilaçları ve hatta doktorlara başvurma gibi çok yönlü davranışlar söz konusuudur. Bununla beraber, hastalık sayılmanın basit rahatsızlıklarda temini kolay, ucuz ve pratik ilaç ve usullere öncelik verilmektedir.

Hastalık olarak nitelenen durumlarda, hastalık belirtileri ve şikayetleri aile gurubu üyeleri tarafından dikkatle gözlenmektedir. Aile ve akraba gurubu içindeki tecrübeli kişiler, hastalığın mahiyeti, sebebi ve sınıflandırılmasında güçlük çektiği zaman, köy içi veya köy dışında bilgisine güvenilen başkalarına danışmaktadır. Hastalığın cinsi ve nedenleri (ilk teşhis) bu şekilde saptanarak tedavinin yönü kararlaştırılmaktadır. Hastalıklar tedavi bakımından iki genel gurupta toplanmaktadır:

- 1) Geleneksel tedavıcıler tarafından iyi edilebilen hastalıklar;
- 2) Modern hekimler tarafından iyi edilebilen hastalıklar.

Bu ayırım çoğu kez aile ve akraba gurubu seviyesinde yapılmaktadır.

İncelenen gurplarda hastanın teşhis ve tedavisinde rol oynayan unsurlar:

Kademe: 1	Kademe: 2
Hastanın teşhis ve tedavisine çaba harcanır. Bu mümkün olmaz ise ikinci kademeeki tedavisinin yönü bu unsurlarca belirlenir. Bazen işyerleri ziyaret eden hukuki sağlık mevkileri da dahil olmak üzere,	Bu kadeseeye hastalar geleneksel ve modern tedavi olmak üzere ayrılarak gelir. Modern tedavi kurumlarından sağlık ocakları ve özel hekimlere müraciät daha fazladır.
a) Yerli ebeveynler b) Ev ilaçları bilen kişiler c) Din adamı d) Hükümet ebesi veya sağlık memuru.	<p>1) Geleneksel tedavıcılar:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Ocak-ziyaret-termal banyo-uzman yerli ebeveynler b) Şeyhler-büyüsel tedavıcılar <p>2) Modern tedavıcılar:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Sağlık ocağı hekimi b) Özel mütehasis hekimler c) Hastanesi ve resmi klinikler

Nazar, cin, büyül, özüntü ve korku gibi nedenlere bağlanan hastalıkların çoğunda geleneksel tedavilerin temelini oluşturmaktadır. Bununla beraber, ikinci derecede ve yardımcı unsur olarak modern tedavi yolları da ihmali edilmemektedir.

Soğuk, sıcak, yiyecek ve içecekler, pislik (mikeop), yaralanma gibi doğal nedenlere bağlanan hastalıkları modern tedavi usullerinin tedavi edebileceği inanılmaktadır. Bu hastalar modern yönde tedaviye çalışırken, adak, kurban, zekat, sadaka, dua, muska gibi doğaüstü güçleri memnun etmeye yönelen davranışları da yardımcı mahiyette ihmali edilmez. Çünkü bu güçler kişiyi bu hastalıklara hassas kılmaktadır*.

Netice olarak, tedaviye ilişkin davranışların iki yönlü olduğu; bir taraf temel alındığında diğer tarafın ikinci derecede ve yardımcı nitelikte ihmali edilmediği; bir taraf için "eski, boş, batıl, yanlış ve bilimsiz", diğer taraf için "modern, doğru ve bilimsel" ikilemi kullanılması ve buna göre yorumlanması sorunu aydınlatmadığı; iki yönlü davranışların bir amaca yöneldiği ve birbirini tamamlayan bir sistemi oluşturduğu; bu sistemin de sosyo kültürel sistemlere göre şekillendiğini söyleyebiliriz.

İncelenen guruplarda tedaviyi ilişkin davranışlar da birbirine benzemektedir. Sadece, "AL ve G" gurupları, hastalık anlayışında görülen bazı farklılaşmaya paralel olarak, tali unsurlarda ayrıcalık göstermektedir.

Hastalıklardan korunma eylemleri de, tedavi gibi, toplum tarafından kabul edilen hastalık nedenlerini gidermek yada önlemek üzere sistemleşmiş davranışlar topluluğudur. Başka ifadeyle, kişi-tanrı; kişi-toplum; kişi-toprak; kişi-doğa üstü varlıklar; kişi-doğal unsurlar arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemek veya denge durumunun devamını sağlamak amacıyla yönelik eylemlerdir. İncelenen gurupların hastalıklardan korunmaya dair davranışları da ana çizgileriyle birbirine benzemektedir. Sadece, kültür değişmesi sürecine uygun olarak bazı küçük farklar göze çarpmaktadır.

* İslami dinindeki beş unsurların bu görüş ve anlayışı bedeliği unutulmamalıdır. İslam inançında Allah herşeyi biliyor ve herşey O'nun iradesine göre olur; İslam dininde cin ve peri gibi rohsal varlıklar da kabul edilmektedir.

Sosyal tesisler

Sosyal tesisler toplumun müsterek ihtiyaçlarını karşılayan kültür elemanlarıdır. Bu sebeple, gurupların kültür özelliklerini ve guruplar arası farkları yansıtırlar.

"G ve AL" lerde diğerlerinden farklı sosyal tesisler dikkati çekmektedir. Bunlarda kooperatif, köy kahvehaneleri ve köy bakkalları bulunmaktadır. Okulun ve köy öğretmenlerinin toplumsal yaşamlarında yeri önemlidir. Köy sorunlarına öğretmen karışır ve karar vermede etkin rol oynar.

"Z" gurubu köylerinde cami ve din hocasına seyrek rastlanmaktadır. Bu gurupta erkeklerin bir araya gelmesini mümkün kılan sosyal tesislerin gelişmemesi önemlidir. Bu, dağınik yerleşme tipi; mahalleler arası rekabet ve mücadele; toplum hayatında İslamiyete dair bilgi ve değerlerin diğer guruplar ölçüsünde etkinlik kazanamaması gibi nedenlere bağlanabilir. Bu gurupta, okul ve öğretmenin farklı bir rolü vardır. Yerleşim tarzı ve başka sosyal tesislerin bulunmaması yüzünden okul bir dereceye kadar devlet-köylü ilişkilerinde bağı olma görevini yerine getirmektedir.

"K ve KA" larda camiler erkeklerin toplanma yeridir. "KA" gurubunda ağanın odası ikinci bir toplanma yeri olarak dikkati çekmektedir.

KAYNAKLAR:

- 1 Darkot, B.,** "Diyarbakır ve Siirt, "maddeleri, *İslam Ansikl.* C. 3, s. 601-605 ve C. 10, s. 619-621.
- 2 Kırzioğlu, M.F.,** "Diyarbakır" maddesi *Türk Ansikl.* C. 13 s. 378-85.
- 3 Sözer, A.N.** *Diyarbakır Havzası*, 1969, Ankara.
- 4 Erdentuğ, N.,** "Türkiye geleneksel toplumlarında (kültüründe) kültürel değişimeleri", *Antropoloji Derg.* D.T.C.F. yayımı, C. 4, s. 71-79.
- 5** ———, *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) incelamalar*, 1972, Ankara.

- 6 **Yasa, İ.**, *Hasanoğlu Köyü İktimai ve İktisadi Yapısı*, 1954, Ank.
- 7 **Stirling, P.**, *A Turkish Village*, 1965, London.
- 8 **Mead, M.**, *Cultural Patterns and Technical Change*, Unesco, A Mentor book, 1961.
- 9 **Read, M.**, *Culture, Health and Disease; Social and cultural influences on health programmes in developing countries*, 1966, Lond.
- 10 **Adair, J.**, ve ark., "Patterns of health and diseases among the Navahos", *Ann. Amer. Acad. Polit. Soc. Sci.*, 1957, 311.
- 11 **Opler, M.E.**, "The cultural definition of illness in village India", *Human Org.*, 22.
- 12 **Türkdoğan, O.**, *Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sistemlerin Toplumsal Araştırması*, 1972, Erzurum.
- 13 *Türkiye Nüfus Araştırması*, 1966-1970, Ankara.
- 14 **Tütengil, C.O.**, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, 1971, Ankara.